

در مجسمه ها، فلزات و منسوجات
ایران، یونان، مصر و روم باستان

مؤلفین:

دکتر ابوالقاسم دادور (دانشیار دانشگاه الزهراء (س))

الناز حدیدی

ویراستار:

منصور احمدی

مطالعه تطبیقی نقش و نماد عقاب (در آثار هنری ایران، یونان، روم و مصر باستان)

مؤلفان: دکتر ابوالقاسم دادور،

الناز جدیدی

ویراستار: منصور احمدی

گرافیک: دکتر زارچینی

صفحه آرای: آتلیه گرافیک کلههر (مریم مرادیان و محمد سمیعی فرد)

لیتوگرافی: جامع هنر / چاپ: شمشه خوش نگار

نظارت چاپ: مرتضی زمانی / صحاف: سیمرغ

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۱

ناشر: انتشارات کلههر

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۷۵۱-۶۱-۱

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

قیمت: ۲۴۰,۰۰۰ ریال

سرشماله: دادور، ابوالقاسم، ۱۳۴۱-

عنوان: آثار پدیدآور: مطالعه تطبیقی نقش و نماد عقاب در آثار هنری

ایران، یونان، روم و مصر باستان / مؤلفان: ابوالقاسم دادور، الناز جدیدی

مشخصات نشر: تهران: کلههر، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری: ۲۸۸ ص (مختصر) (نخستین رنگی)

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۷۵۱-۶۱-۱

وضعیت فهرست نویسی: فنی

موضوع: عقاب ها - جنبه های سمبولیک

موضوع: سمبولیسم در هنر

موضوع: علائم تصویری - مطالعات تطبیقی

موضوع: هنر باستان

شماره افزوده: جدیدی الناز

رده بندی کنگره: ۳۹۸/۳۵۳

رده بندی دیویی: ۳۹۸/۳۵۳

شماره کتابشناسی ملی: ۲۹۱۷۷۰۱

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷	مقدمه
۱۱	فصل ۱؛ نماد و اسطوره
۱۱	تعریف نماد و اسطوره
۱۷	رمزاندیشی نقشمایه عقاب در تمدن‌های ایران، یونان، روم و مصر باستان
۳۷	نقش عقاب در رمزاندیشی مصریان باستان
۴۹	فصل ۲؛ نقشمایه عقاب در ایران باستان (از ۳۰۰۰ پ.م تا ظهور اسلام)
۴۹	تاریخچه مختصر هنر در ایران باستان
۵۹	نقشمایه عقاب بر روی مصنوعات ایران باستان
۶۰	نقشمایه عقاب در تندیس‌ها و نقوش برجسته
۷۵	تصویر نقشمایه عقاب بر فلزات و مسکوکات
۹۳	نقشمایه عقاب بر روی منسوجات
۱۰۵	فصل ۳؛ نقشمایه عقاب در یونان و روم باستان
۱۰۵	تاریخچه مختصر هنر در یونان و روم باستان
۱۱۳	نقشمایه عقاب بر روی مصنوعات یونان باستان
۱۲۳	نقشمایه عقاب بر روی فلزات و مسکوکات

فصل ۴

نقشمایه عقاب در مصر باستان

(از دوره دودمان کهن تا استیلای رومیان)

تاریخچه مختصر هنر در مصر باستان

نقشمایه عقاب بر روی مصنوعات مصر باستان

فصل ۵

مطالعه تطبیقی جایگاه اساطیری و تصویری نقشمایه عقاب

در ایران، یونان، روم و مصر باستان

دلایل وجوه اشتراک نقشمایه عقاب میان تمدن‌های ایران، یونان، روم و مصر

مقایسه جایگاه نمادین و اساطیری نقشمایه عقاب در ایران، یونان، روم و مصر

مطالعه نقاط اشتراک و افتراق در عناصر بصری، شکل و فرم نقشمایه عقاب در مصنوعات

نتیجه‌گیری

فهرست تصاویر

فهرست جداول

فهرست منابع متن

نمایه

۱۵۳

۱۵۳

۱۵۳

۱۵۳

۱۶۱

۲۱۳

۲۱۳

۲۱۳

۲۱۳

۲۲۱

۲۲۷

۲۵۵

۲۵۹

۲۷۲

۲۷۳

۲۸۱

مقدمه

تاریخ، برای مردمانی که هزاران سال در طی آن زیسته‌اند، یادآور زندگی دیرین بشر و نشانه‌ای از شمارش روزها و گذر زمان است. انسان همگام با جریان ممتد دوره‌های تاریخی، فراز و نشیب‌های زندگی را سپری کرده و در طول سالیان دراز کوشیده به گونه‌ای خودآگاه یا ناآگاهانه ردپایی از خود در تاریخ برجای گذارد تا بدین وسیله نامش را جاودان سازد. او برای اینکه به این مسئله جامه عمل بپوشاند اثری را آفرید و به دنبال آن نیز تمدن و فرهنگ را پی افکند. در راستای هنرآفرینی، بشر از سمبل‌ها و نشانه‌هایی بهره برد تا مفاهیم اندیشگی و تصورات ذهنی خود را به صورتی انتزاعی ثبت کند، تا شاید جادوی نقش کارگر افتد و بعد از مرگ‌اش نسل‌های آینده با تحقیق و تفحص در رموز آنها، بهتر نگرانی‌ها و اندیشه‌های او را بشناسند و به رازهای درونش بیشتر پی ببرند. هر این بین نقش عقاب نیز در طول تاریخ از نمادهای مورد علاقه بشر در تمدن‌های گوناگون از جمله بین‌النهرین، ایران، یونان، روم، مصر باستان و دیگر تمدن‌ها بوده است. عقاب همانند برخی دیگر از جانداران در این سرزمین‌ها بازتاب‌دهنده تمثال خدایان و سمبلی از قدرت آنها بود. همچنین به این دلیل که عقاب پرنده‌ای قدرتمند، تیزپرواز، و فرمانروای آسمان‌ها بوده، در جایگاه خدایانی چون خورشید، آسمان، جنگاوری و... نشسته که در تمدن‌های مختلف با نام‌های گوناگون از آن یاد شده است.

مجسمه‌ها، نقوش برجسته، فلزکاری‌ها و دیگر مصنوعات و دست‌ساخته‌های بشری آثاری هستند که در بسیاری از سرزمین‌های متمدن باستانی و حتی جوامع ماقبل تاریخ کشف شده‌اند که نقوش آنها نمایندهٔ رمزپردازی‌ها، اعتقادات و نیز مهارت آنان در اجرای فنون هنری و صنعتی است. این گونه صنایع در گذشته به هر کشوری هویتی فرهنگی می‌بخشیدند و به واسطهٔ فراگیری و بار معنایی‌اش موجبات برقراری روابط تجاری، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و... با سایر تمدن‌ها را فراهم می‌آورد. مثلاً سرزمین باستانی مصر با فرهنگ غنی و هنر پر رمز و رازش به‌هنگام دست یازیدن به این صنایع آنها را مزین به نقوشی کرده‌اند که نشئت گرفته از معانی عمیق فلسفی و اسطوره‌شناختی است. مصریان باستان مردمانی به شدت مذهبی، سنتی و در عین حال از لحاظ سیاسی و نظامی مقتدر و قدرتمند بودند. آنان اعتقاد داشتند که فقط سرزمین آنهاست که از نعمت‌های طبیعی الهی برخوردار است و دیگر سرزمین‌ها ارزش چندانی ندارند، به‌سخن دیگر آنان بر این باور بودند که هرچه هست مصر و نواحی حاصلخیز اطراف رود نیل است و دیگر مناطق شایسته زندگی نیست. برای مصریان خورشید گرم و سوزان که همیشه در دشت‌ها می‌تابید مظهر زندگی، حیات و در عین حال نماد قدرت ویرانگری، قحطی، مرگ و فنا بود. بنابراین خورشید را به‌عنوان خدای خدایان، در بالاترین مرتبه، و با القاب خداوند آفریدگار و قادر مطلق ستایش می‌کردند و فراعنه را نیز که دارای قدرت و ثروت بسیار بودند فرزندان خدای خورشید می‌پنداشتند. بنابراین تمام مضامین بازتاب یافته در آثار مکشوفه از معابد و مقابرشان، به نوعی همگی در ستایش خدایان و فراعنه و نیز تلاش برای تأمین آسایش و راحتی و لذت ایشان در دنیای تاریکی پس از مرگ بود. آنان سعی می‌نمودند برای اینکه به این مهم جامه عمل بپوشانند آثاری بدیع و هنری درخور صاحبان مقابر و معابد بیافرینند تا بدین‌وسیله ضمن انتخاب زاویهٔ دیدی که همه چیز را در نهایت کمال نشان می‌داد، نقشمایه‌های اساطیری را نیز در نهایت مهارت و به بهترین نحو ممکن برای نشان دادن اندیشه خود نمایش دهند.

پرتوهای ساطع از چنین تمدن کهن و عظیمی به سرزمین‌های دیگری چون ایران نیز رسید. فرهنگ ایرانی جزو معدود فرهنگ‌هایی است که همواره تنوع بسیاری را در زمینه‌های مختلف چون طبقات اجتماعی - برحسب جایگاه اقتصادی، سیاسی، جنسیتی و کارکردی - و نیز هنری و فرهنگی پذیرفته است و ظهور نقش و نماد عقاب نیز می‌تواند از تبعات و تأثیرات چنین مبادلاتی با سایر تمدن‌های باستانی از جمله مصر و بین‌النهرین باشد. به‌رصورت تصویر عقاب از جمله مضامینی است که در بیشتر آثار هنری ایران با بار معنایی نمادین و رمزآلود به‌چشم می‌آید. البته شایان یادآوری است که این نقشمایه،

با صورت‌های گوناگونی از عصر فلز به بعد در ایران بر آثار هنری نقش بسته و همواره در ارتباط با خدایان و مضامین اساطیری بوده است. جالب این است که این نگاره در قالب تصاویر و معانی مختلف غیر از مصر و ایران، در آثار دیگر تمدن‌های باستانی از جمله بین‌النهرین، یونان، روم، هند و... نیز دیده می‌شود. این مسائل با هم موقعیت تاریخی و اساطیری این نقشمایه را به اثبات می‌رساند. بازگردیم به تمدن بزرگ ایران، اسناد تاریخی و پژوهش‌های صورت گرفته نشان از آن دارد که این نقشمایه از پیشینه‌های کهن و اساطیری در تمدن ایران باستان برخوردار است و به نظر می‌رسد طی روابط ایران با یونان در دوره هخامنشیان، از ایران به سرزمین یونان راه یافته باشد؛ البته در زمان پارتیان این نقشمایه تحت تأثیر اساطیر یونانی مانند زئوس تغییر هویت می‌دهد، اما ضمن ظهور دوباره تمدن ناب ایرانی در دوره ساسانیان که به نوعی تجدید تمدن دوره هخامنشی به شمار می‌آید، مجدداً با ویژگی گذشته خود بر روی آثاری چون سکه‌ها، منسوجات و فلزات ظاهر شده و همچنان به عنوان نماد پادشاهی، قدرت و آزادی خودنمایی می‌کند. از سوی دیگر، نقش‌مایه عقاب سبک‌بال و طبیعت‌گرای دوره یونان هلنی نیز به هنگام تلفیق با عقاب ایرانی تلطیف و معادل گشت، لیکن باز تحت تأثیر ذوق یونانیان، که بنا به دلایلی چون تفکرات اومانیستی و رئالیستی در طراحی آثار و موجودات به شیوه واقع‌گرایانه پیشقدم بوده، در دوره هلنی و حتی به‌زنان بیشتر شاهد تصاویر واقع‌گرایانه‌ای از عقاب هستیم. در یونان عقاب با انسان‌خدایان اساطیری عجین شده بود به گونه‌ای که گاه به عنوان تمثالی از آنها ظهور می‌کند، و همانند ایران و مصر، نقش آن بر روی بسیاری از مصنوعات و منسوجات یونانی نیز دیده می‌شود و البته در موارد بسیاری نیز قدرت و اقتدار پادشاهان و خدای خدایان، زئوس، را به یاد می‌آورد.

باتوجه به وجوه اشتراک این نقشمایه در اساطیر و تصاویر برجای مانده از آن بر روی آثاری چون مجسمه‌ها، نقوش برجسته، فلزکاری‌ها، سفالینه‌ها، مسکوکات و منسوجات این سؤال مطرح می‌شود که با توجه به قدمت تاریخی فرهنگ و تمدن مصر تا چه حد بر نقش عقاب اسطوره‌ای ایران و یونان تأثیرگذار بوده و آیا تصویرسازی آنان از این نگاره، روی مصنوعات این دو تمدن بازنمایی شده یا خیر؟ از سوی دیگر، خود تمدن‌های ایران و یونان، با در نظر گرفتن روابط کهنی که میان آنها در اثر روابطی چون مبادلات تجاری، جنگ و ... بوده، چه اندازه بر اعتقادات و بینش یکدیگر در تصویرپردازی نقش عقاب بر روی مصنوعات اثرگذار بوده‌اند و این تأثیر و تأثر چگونه در داستان‌های اساطیری و وجوه تمدن و فرهنگی‌شان ظهور نموده است؟

با توجه به مطالب یادشده باید گفت پژوهش حاضر بر آن است که نخست به بیان

جایگاه نمادین و اسطوره‌ای نقش عقاب در ایران، یونان و مصر باستان بپردازد و در طی آن نیز مختصری از موقعیت هنری و تاریخی ایران از ۳۰۰۰ پ.م تا دوره‌های ماد، هخامنشی، اشکانی و ساسانی سخن به میان آورد و ضمن توصیف اجمالی نماد عقاب در ایران باستان، به مطالعه این نقشمایه بر روی برخی آثار هنری این دوره از جمله تندیس‌ها، نقوش برجسته، فلزکاری‌ها، مسکوکات، و منسوجات می‌پردازد. در ادامه این نقش و موقعیت نمادین و اساطیری آن با تصاویر روی آثار مربوط به یونان و روم باستان، قبل از دوره‌های باستان، کلاسیک و هلنی تا ظهور بیزانس (در فصل سوم)، و نیز نقوش مصنوعات ساخته شده در مصر باستان از زمان شروع سلسله نخست پادشاهی کهن تا استیلای رومیان و بیزانس (در فصل چهارم)، بررسی خواهد شد و در نهایت با مطالعه تطبیقی و مقایسه طرح‌ها در فصل پنجم، ضمن تحلیل، دلایل بروز تأثیر و تأثرات آن در این سه تمدن، به بیان چگونگی ارتباط آنها، از حیث جایگاه نمادین و اساطیری، شکل و فرم بصری و میزان اثرپذیری و اثرگذاری این نقشمایه، در هر سه تمدن می‌پردازد. ضمن آن که جداول طراحی شده، به صورت اختصاصی، خصوصیات اسطوره‌ای و نیز اشتراکات و افتراقات بصری موجود در تمام عناصر و جزئیات این نقشمایه را بر روی هریک از مصنوعات مذکور در ایران، یونان، روم و مصر نشان داده و به درک عمیق‌تر مطالب فصول، کمک بیشتری خواهد کرد.